

mu", *TTK Belleten*, LIX/225 (1995), s. 341-352; K. Pamukciyan, "Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Nüfusu", *TT*, XXIV/142 (1995), s. 16-18; S. Yerasimos, "Onaltıncı Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler", *Toplumsal Tarih*, sy. 14, İstanbul 1995, s. 26-27; Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crises" Reconsidered", *JMES*, XXXVI/2 (2004), s. 183-205; Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nin Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, V, 1238-1246.

YUNUS KOÇ

□ FIKIH. Yeryüzünde insan türünün bekası üreme ve neslin korunmasıyla mümkün olduğundan İslâm evliliği teşvik etmiş ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi dinin en önemli hedefleri arasında saymıştır. Hz. Peygamber'in kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı kendisine inananların çokluğuyla övüneceğini belirten hadisi de (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 4; Nesâî, "Nikâh", 11) müslüman toplumlarına tevhit inancına sahip, İslâm ahlâkıyla bezenmiş nesiller yetiştirme hususundaki sorumluluğunu hatırlatan bir anlam taşır.

Eski Yunan'da düşünürler çocukların çokluğunun ekonomik gelişmeye katkıda bulunacağı görüşündeydi. Roma'da ise çok çocuk sahibi olma askerî güç açısından önemliydi. Nüfus planlamasına ilk defa Mısır'da bulunan 4000 yıl öncesine ait papirüslerde değinilmiştir. Burada gebeliği önleme ve çocuk düşürmeyle ilgili ifadeler rastlanır. Nüfus planlaması ve aile planlaması tabirleri ilk defa klasik iktisatçı rahip Thomas Malthus (ö. 1834) tarafından ortaya atılmıştır. Nüfus planlaması ile bir ülkede veya bölgede nüfusun düzenli biçimde izlenmesi ve kontrol altında tutulması, aile planlaması ile de ailelerin belli yöntemlere başvurarak istedikleri sayıda çocuğa istedikleri zaman sahip olmaya çalışmaları kastedilir. Malthus dünyadaki gıda üretiminin artan nüfusa yetmeyeceğini, eğer nüfus planlaması yapılmazsa her yirmi beş yılda bir insan soyunun iki katına çıkacağını, bunun sonucu olarak dünyada gıda paylaşımı yüzünden savaşların baş göstereceğini, önleyici tedbir olarak insanların evlilikten uzak durması veya evliliği geciktirmesi gerektiğini belirtir. Ancak XIX. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen sanayi devrimi sayesinde teknik ve ekonomik alanda kaydedilen gelişmeler daha yüksek bir hayat seviyesine ulaşılması sonucunu doğurmuş, dolayısıyla dünya nüfusu önceki devirlere göre daha hızlı arttığı halde Malthus'un tezi haklı çıkmamıştır. Buna karşılık Friedrich List'in öncülüğünü yaptığı

milliyetçi ekonomik tezin savunduğu nüfus artışının devletlere ekonomik, siyasî ve askerî güç kazandıracağı ve millî refahı yükselteceği görüşü geçerliliğini korumuştur.

XX. yüzyılda eczacılık ve tıp alanlarında gerçekleştirilen yeni buluşlar sonucunda yeni ilaçlar üretilmiş, ölüm oranlarında büyük düşüşler meydana gelmiştir. Ölüm oranları düşüp doğum oranları aynı hızda devam edince dünya nüfusu başlangıçtan XIX. yüzyıl sonuna kadar 1 milyar 650.000'e ulaşmışken bir asır sonra 6 milyara çıkmıştır. Özellikle Batılı ülkeler dünyadaki nüfus artış seyrine dikkat çekerek nüfus planlaması yapılmasının gerekliliği üzerinde durmakta, dünyadaki besin ve su kaynaklarının yeterli olmadığı için nüfus artışının açlık getireceğini ve ekonomik büyümeyi önleyerek geri kalmışlığa sebep olacağını ileri sürmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batılı ülkelerde bu konuyla ilgilenen çok sayıda yayın ve düşünce kuruluşu bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar da değişik zamanlarda nüfus konferansları düzenlemektedir.

Ancak sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için dünya nüfusuna dair bazı gerçeklerin göz önünde bulundurulması gerekir. II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa milletlerinin ve aynı soydan gelenlerin dünya nüfusu içindeki payı yüzde 40 oranındaydı. Gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun hızla artması neticesinde bu oran 1990'da yüzde 26'ya kadar gerilemiştir. Eldeki verilere göre bu oran 2025'te yüzde 22'ye, 2100'de yüzde 17'ye düşecektir. Günümüzde birçok gelişmiş ülkede çocuk başına büyük miktarda yardımlar yapılmasına rağmen kadınlar çocuk doğurmamakta ısrar etmektedir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş birçok ülkede ise doğum oranları oldukça yüksektir. Bu bakımdan Batılı ülkeler nüfus planlamasının gelişmekte olan ülkelerde nüfusu azaltmaya, gelişmiş ülkelerde ise arttırmaya yönelik bir biçimde uygulanmasını istemektedir. Hemen hemen hepsi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere oluşun İslâm ülkelerinin dünyadaki nüfus oranı yapılan tahminlere göre 2025'te yüzde 25, 2050'de yüzde 28, 2100'de yüzde 30 olacaktır. Sanayileşmiş ülkelerin nüfus yoğunluğu gelişmekte olan birçok ülkeden daha fazla olmasına rağmen bu ülkelerin nüfuslarını artırma politikası gütmeleri, diğer ülkelere ise nüfuslarını azaltma politikalarını telkin etmeleri kuşkuyla karşılanmaktadır. Zira insanlığın geçirdiği tarihî tecrübe nüfus artışının açlığın sebebi olmadığını ortaya

koymuştur. Nitekim günümüzde açlığın hüküm sürdüğü İslâm ülkelerinden Nijer'de kilometrekareye düşen insan sayısı kırk, Somali'de on dört iken gelişmiş bir sanayi ülkesi olan Malezya'da bu sayı yetmiş, Türkiye'de seksen beş, Endonezya'da 113'tür. Bu oran gelişmiş Batı ülkelerinde daha da fazladır. Bu bilgiler, ekonomik gerekçelerle düzenlendiği izlenimi verilen nüfus siyasetinde politik sebeplerin de önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Nitekim 1994'te düzenlenen Kahire Nüfus Konferansı'na İslâm ülkelerinden Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Lübnan katılmamış, sonuç bildirgesine ise İran, Cıbuti, Libya, Yemen, Küveyt, Afganistan, Bruney, Birleşik Arap Emirlikleri gibi İslâm ülkeleri yanında Vatikan şerh koymuştur.

Esasen nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz yönde etkilediği görüşü tarih boyunca tartışılmıştır. Nüfusun üretici ve tüketici olmak üzere iki ayrı fonksiyonu vardır. Eğer üretici yönü tüketici yönünden fazla ise nüfus çokluğu kalkınmayı sağlayan bir unsurdur. Ancak üretilenden daha çok tüketiliyorsa büyüme yavaşlayacaktır. Doğum oranlarının yüksekliği okul, hastahane, alt yapı gibi demografik yatırımların artmasına ve ekonomik yatırımların yavaşlamasına sebep olmaktadır. % 1 oranındaki nüfus artışına mukabil millî gelirin % 2,5'ünü demografik yatırımlara ayırmak gerekir. Bu durum gelişmekte olan ülke ekonomileri için bazı zorluklar doğurabilir. Ancak nüfus artışı kısa vadede ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilese de uzun vadede olumlu yönde etkiler. Ekonomide yeterli talebin olması ve iş gücünün daha verimli hale getirilmesi yeterli nüfus artışına bağlıdır. Öte yandan emek ekonomik büyümede en önemli faktörlerden biri sayıldığına göre emek arzını sağlayan nüfus da aynı derecede önemlidir. Diğer üretim faktörlerinin aynı düzeyde olduğu ülkelerde nüfusu diğerlerinden fazla olan bir ülkenin üretim kapasitesi de diğerlerinden daha fazla olacaktır. Araştırmalar, gelişen ülkelerin büyüme hızıyla nüfus artışları arasında olumlu bir bağın olduğunu göstermektedir. Emek arzında önemli göstergelerden biri de nüfusun yaş yapısıdır. Nüfusun yaşlılığı sosyal güvenlik kurumlarının çökmesine yol açmaktadır. Batı ülkelerinde bu durum önemli bir sorun haline gelmiştir. Yaşlıların sağlık masrafları büyük meblağlara ulaşmakta, bu da sosyal güvenlik kaynaklarının azalmasına sebep olmaktadır. İslâm ülkelerinin nüfusu genç ve dinamiktir. Böylece çalışabilen

aktif nüfus sürekli yenilenmektedir. Eğer bu enerjik nüfus gereği gibi değerlendirilebilirse ekonomik büyüme hızlanacaktır. Güçlü ekonomilerine rağmen altmış beş yaş üstü nüfus dilimi % 20'nin üzerinde olduğu için Batı ülkeleri bu yükü çekmekte zorlanmaktadır. İslâm ülkelerinde ise bu yaş dilimi % 5'tir. Eğitimli ve çalışkan bir nüfusun artması dünya ekonomisi için bir yük değil ancak olumlu bir faktör olabilir. Öte yandan küreselleşen dünyada birçok sanayileşmiş ülkenin iş gücüne ihtiyacı bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra nüfus politikalarıyla ilgili yapılan çalışmalar nüfus planlaması düşüncesinin aslında bir fantezi olduğunu, ülkelerin kendi nüfuslarını eğitmekle bunun bir problem olmaktan çıkacağını göstermektedir.

Öte yandan günümüzde gelişen gen mühendisliğinin tarımda kullanılmasıyla üretimde verimli sonuçlar alınabilmektedir. Gelişen gıda mühendisliği teknikleri ziraat üretimi için tek kaynağın toprak olmadığını, bunun yanında suda bitki üretiminin mümkün olduğunu göstermekte, yağmura çok az ihtiyaç duyabilecek bitki türleri yetiştirme çalışmaları devam etmektedir. Böylece dünya yüzölçümünün büyük bir kısmını oluşturan çöllerden dahi ürün elde edebileceği imkânı doğacaktır. Günümüzde açlıkla boğuşan ülkelerin bu hale düşmesinin en önemli sebebi kendi kaynaklarının yaklaşık % 40'unun silâhlanmaya harcanmasıdır. 2004 yılı itibariyle bir yılda silâhlanmaya harcanan dünya toplamındaki para miktarı 1 trilyon dolardır. Gelişmekte olan ülkelerin askerî harcamalarının % 10'u ya da gelişmiş ülkelerin silâhlanmaya ayırdıkları paranın % 1'i Afrika ülkelerinin topraklarını gıda üretiminde kullanılabilir hale getirmek için harcarsa bu sıkıntı ortadan kalkacaktır. İslâm ülkelerinin toplam yüzölçümü dünyanın dörtte biri kadardır. Ekilebilir alanları dünyada ekilebilir toprak alanının % 30'una denktir. Nüfus yoğunluğu ise dünya ortalamasının altındadır. Ayrıca nüfus artışıyla ilgili yapılan bazı tahminlere göre 2150 yılında dünya nüfusu durağan hale gelecek ve 11 milyarı geçmeyecektir.

Klasik fıkıh eserlerinde bireysel düzeyde aile planlamasına ait bazı hükümlere yer verilirse de bütün bir toplumla ilgili nüfus planlamasından söz edilmez. Aile planlamasında eşlerin istedikleri zamanda, istedikleri sayıda çocuk sahibi olmaları hedeflendiğinden bu konudaki uygulamalar sadece eşleri ilgilendiren, devlet müdahalesinin bulunmadığı doğum kontrolü yöntemleriyle sınırlıdır. İslâm'dan önce

Araplar arasında doğum kontrolü yöntemlerinden biri olarak uygulanan azlin ilk müslümanlar tarafından da uygulandığı ve Hz. Peygamber'in bunu yasaklamadığı bilinmektedir (Buhârî, "Nikâh", 96). İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu eşlerin karşılıklı rızalarıyla yapıldığı takdirde azlin câiz olduğu görüşündedir (bk. AZİL). Günümüzde gelişen tıbbî imkânlarla beraber azil dışında başka doğum kontrolü yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bunların uygulanması fertleri ilgilendirmekte olup eşlerin iki doğum arasındaki süreyi ayarlama, arzu edilen sayıda çocuğa sahip olma, geçim vb. sıkıntılardan dolayı fazla çocuk yapmama gayesiyle bu tedbirlere bir zorlama olmadan başvurmaları İslâm âlimlerince uygun bulunmaktadır. Ancak bütün bu yöntemlerde annenin sağlığına zarar verme esastır. Eğer bir zarara yol açıyorsa uygulanan yöntem zararın derecesine göre tenzihen veya tahrimen mekruh olur. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi aile fertlerinin fazlalığının getireceği ekonomik güçlükten kaçınmak, geçim için aşırı çalışmaktan veya yanlış yollara düşmekten korkmak dine ve takvâyâ aykırı değildir (bk. DOĞUM KONTROLÜ). Çocuk düşürme ise bundan farklı olup günümüz İslâm âlimlerinin çoğunluğu zaruret olmadığı takdirde ceninin düşürülmesini câiz görmemiştir (bk. ÇOCUK DÜŞÜRME).

Bir devlet politikası olarak nüfus planlamasına gelince bu, günümüz İslâm âlimlerinin ortak sayılabilecek kanaatine göre İslâm'ın genel ilkeleriyle bağdaşmaz. Devlet bu konuda tarafsız olmalı, fertlerin iradelerine genel politika ve iletişim araçlarıyla ipotek koymamalıdır. Müslümanların dünyada güçlerini koruyabilmesi için nüfusları artmalı, ancak her şeyde olduğu gibi ailede de planlama ve düzen esas olmalıdır. İslâm ülkelerini temsil eden organizasyonlar yanında birçok ilim adamı eserlerinde genel nüfus planlamasına karşı çıkmış, fakat ailelerin kendi özel hayatlarını planlama hakkı olduğunu kabul etmiştir. Bu yaklaşımın dayandığı bazı deliller şöylece özetlenebilir: Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkı Allah'a aittir (Hûd 11/6), diğer bir ifadeyle Allah bütün canlıların rızıkına kefidir; açıklıktan ölme olgusu yeterli rızık bulunmayışından değil insanların hak tanımazlığından, ihtiraslarından ve tabiatı tahrip etmesinden kaynaklanmaktadır (er-Rûm 30/41). Câhiliye döneminde bazı insanlar ekonomik sebeplerden dolayı çocuklarını öldürüyorlardı. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de yoksulluk korkusuyla çocukların öldürülmesi emre-

diliyor, bütün insanların rızıkının Allah tarafından verileceği bildiriliyordu (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31). Yeryüzündeki her şey insanın emrine âmâde kılınmıştır (el-Câsiye 45/13). İnsan yeryüzünde kendisi için yaratılmış olan rızıkını araştırıp bulmalıdır (el-Mülk 67/15). "Kornuşu açken tok yatan kimse mümin değildir" hadisi (Hâkim, II, 15; IV, 484) müslümanlara bu konuda önemli bir sorumluluk yüklemektedir. "Homo economicus" (ekonomik adam) anlayışıyla şekillenen dünyada şahsî menfaat öne çıkmakta, başkalarını kendine tercih etme ve yardımlaşma duyguları zayıflamaktadır. Bu durum gününü gün etme anlayışını doğurmakta ve israfı kamçulamaktadır. İnsanlar kendileri için yaratılan nimetlerden israf etmeden yararlandıkları (el-A'râf 7/31), Allah'ın nimetlerine saygı duydukları, onları ihtiyaçları oranında harcadıkları ve iyilikte yardımlaşıp kötülükten sakındıkları (el-Mâide 5/2) takdirde dünya nimetleri herkese yeterlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Buhârî, "Nikâh", 4, 96; Müslim, "Nikâh", 125; İbn Mâce, "Nikâh", 8, 30; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 4; Nesâî, "Nikâh", 11; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 15; IV, 484; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, III, 30-35; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 51-53; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1968, I, 376; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 175-176; Th. R. Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, London 1926; C. P. Blacker, *Stops in Population Growth*, Washington 1947; Ahmed eş-Şerebâsî, *ed-Din ve tanzîmü'l-üsrê*, Kahire 1966; D. H. Wrong, *Population and Society*, New York 1967, s. 17; Şemseddin M. Mehdi, *el-İslâm ve tanzîmü'l-üsrê*, Beyrut 1973; Mevdûdî, *İslâm Nazarında Doğum Kontrolü* (trc. Ramazan Yıldız), İstanbul 1975; P. R. Ehrlich, *Nüfus Bombası* (trc. Nurullah Tolon), Ankara 1976; Baran Tuncer, *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Ankara 1976; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Kahire 1403/1983, s. 289; M. Saîd Ramazan el-Bûtî, *Mes'ele-tü tahdîdî'n-nesl*, Dimaşk, ts. (Mektebetü'l-Fâ-râbî), s. 23-60; M. Ebû Zehre, *Tanzîmü'l-üsrê ve tanzîmü'n-nesl*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî); Yılmaz Muslu, *Su Temini ve Çevre Sağlığı*, İstanbul 1985, s. 40; Sabahattin Zaim, *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul 1986, s. 100; *Doğum Kontrolü Üzerine Dini Görüş ve Fetvalar*, İstanbul 1988; E. Massiah, *World Population Projections: 1994-1995*, Washington 1994; Hüseyin Saraç, *Ekonomik ve Sosyal Boyutuyla İslamda Nüfus Politikası*, Ankara 1997; a.m.f., *İslam Ülkelerinin Nüfus Yapıları* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Statistical Yearbook of the OIC Countries*, Ankara 2000, s. 16-25, 30; Hüseyin Atay, "Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'te Aile Planlamasına Ait Bir Tetkik", *İTED*, V/1-4 (1973), s. 229-263; Tayyar Altıkulaç, "İslam ve Doğum Kontrolü", *Diyanet Dergisi*, XXIV/1, Ankara 1988, s. 5-36; Ahmet Yurtseven, "Nüfus Politikaları ve Sosyal Etkileri" (1996, yayımlanmayan bu makalenin fotokopisi İSAM doküman poşetindedir), s. 47-52; "İchâz", *Mu.F*, II, 56-57.

